

שמיטה ושליטה – על התנועה הרוחנית והנפשית של השמיטה בזמננו

החברה החקלאית של תקופת התורה וחז"ל הבינה לעומק את הדרישה הכואבת ממנה - לשמוט את הקרקע אחת לשבע שנים. את מה שהבינו היטב בחברה החקלאית מתקשים אנו בחברה המודרנית לחוות. אבל, אף שאנחנו לא מקיימים חברה חקלאית במובנה הקלאסי, מכל מקום את התובנות ואת בקשת התורה והאתגר שהיא מבקשת להציב בפני האדם, המשפחה והעם היהודי – אנו יכולים לנסות לחזור ולהפוך לרלוונטיים במושגים שלנו היום.

כפי שראינו לעיל, בספר שמות (פרק כ"ג י"א-י"א) עיקר הדגש הוא על השמטת התבואה ולא על שביתה ממלאכה:

"וְשֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְרַע אֶת אֲרֶצְךָ וְאַסְפָּתָהּ אֶת תְּבוּאָתָהּ. [יא](#) וְהִשְׁבִּיעַת תִּשְׁמָטְנָהּ וְנִטְשָׁתָהּ וְאָכְלוּ אֲבִינֶי עִמָּךְ וְיִתְרָם וְתֵאכְל חֵיט הַשָּׂדֶה כִּן תַּעֲשֶׂה לְכָרְמְךָ לְזִיתְךָ."

הציווי על השמיטה הוא בעצם ציווי על הפקר תבואת השדה. המכילתא דרבי ישמעאל (משפטים פרשה כ') כפי שכבר הראנו, מחדד את מהות הציווי בפרשת משפטים:

"דבר אחר,

והשביעית תשמטנה ונטשתה

מפני מה אמרה תורה, לא שיאכלו אותה עניים?

הרי אני מכניסה ומחלקה לעניים!

תלמוד לומר "והשביעית תשמטנה ונטשתה"

מגיד שפורץ בה פרצות,

אלא שגדרו חכמים מפני תיקון העולם"

המדרש מבקש להדגיש שהציווי על מצוות השמיטה אינה רק הרחבה של מצוות הצדקה, אלא מדובר בהפקרה האקטיבית של השדה – ואולי בזה עיקר עניינה, כפי שמדגיש הרמב"ם:

מצות עשה להשמיט כל מה שתוציא הארץ בשביעית שנאמר והשביעית "תשמטנה ונטשתה" וכל הנועל כרמו או סג שדהו בשביעית ביטל מצות עשה וכן אם אסף כל פירותיו לתוך ביתו אלא יפקיר הכל ויד הכל שוין בכל מקום שנאמר ואכלו אביוני עמך... " (הלכות שמיטה ויובל, פרק ד הלכה כ"ד).

מצוות השמיטה על פי המדרש ודברי הרמב"ם אינה נועדה רק לסייע לבעלי מעמד סוציאקונומי נמוך, אף כי ללא ספק זוהי אחת המטרות שהרי נאמר: "ואכלו אפיוני עמך". אולם הכתוב רומז לנו בכפילות הלשון שלו "תשמטנה ותנטשתה" שיש מטרה המופנית גם לבעלי השדות עצמם. בשמיטה חייבים בעלי השדות לשמוט את הבעלות מהקרקע ומהתבואתה. ואכן כאן עולה השאלה – מה מבקשת התורה להשיג בכך? מה הרעיון של החובה לנטוש באופן אקטיבי את השדה?

על מנת לנסות לענות לשאלה הזו נפנה למדרש ויקרא רבה (א,א) המופיע גם במדרש תנחומא (תנחומא בובר, ויקרא א') על הפסוק "ברכו ה' מלאכיו גבורי הכח עושי דברו":

זהו שאמר הכתוב: "ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו"...

רבי יצחק נפחא אמר: אילו שומרי שביעית,

ולמה נקראו גבורי כח?

כיון שרואה שדהו מובקרת (מופקרת), ואילוונותיו מופקרין, והסיגין מופרצין ורואה פירותיו נאכלין,

וכובש יצרו ואינו מדבר,

ושנו רבותנו: איזהו הגיבור הכובש את יצרו"

רבי יצחק נפחא מזהה את "גבורי הכח" עם "שומרי שביעית". רבי יצחק נפחא מבקש מאיתנו להיכנס לראש של החקלאים, בעלי השדות. אדם בעל שדה, מטפח ועובד את אדמתו במשך שש שנים. מגיעה השנה השביעית והוא נדרש לראות את כל מה ששלו – "מופקר". אחת התכונות החזקות ביותר באדם היא יחסו לרכוש ולזכותו על קניינו. החקלאים, שהיוו חלק גדול מאוד מהציבור שחי בארץ בימי המקרא וחז"ל, נדרשו בשנה השביעית לכבוש ולהתמודד עם אחד מהיצרים החזקים ביותר הטבועים בנו: יחסנו לרכוש ולנכסים. התחושה שמשהו שייך לי היא תחושה טובה, בריאה ואנושית, היא מקנה לאדם בטחון, חירות ועצמאות. הדרישה להרפות מזה אחת לשבע שנים היא דרישה קשה, דרישה שרבי יצחק נפחא לוקח אותה למרחב של "כיבוש היצר". שנת השמיטה, כך ע"פ רבי יצחק נפחא, נועדה לעדן את היצר של האדם הנוגע ברכוש, בקניין, באחיזה ובשליטה. הדגש החשוב כאן הוא בעידון. אין התורה מבקשת חלילה מהאדם לבטל את יצרו או את תכונתו האנושית לרכוש לייצר ולצבור הון, אולם היא בהחלט דורשת ממנו לעדן ולרכך משהו בנפש האנושית בהקשר הזה. יש כאן תנועה ברורה של "כיבוש היצר" שניתן לכנות אותה גם כשחרור והרפייה.

מה מחוללת התנועה הזו ומדוע היא חשובה כל כך? ניתן להצביע על מספר כיוונים בעניין.

ראשית, ברמה החברתית. שליטה, כל שליטה, מייצרת מעמדות ורשויות. יש את השולט ויש את הנשלט. יש את מה ש"שלי" שאסור לאיש אחר לגעת בו בלי רשותי. במובן הזה השחרור מהשליטה הוא בעצם ביטול של המעמדות והרשויות. יש כאן ניסיון של התורה לאפשר לאדם לחוות עולם של שוויון אחת לשבע שנים. עולם שבו במשך השנה הזאת אין רשויות וגדרות, העני ובעל השדה נמצאים במקום שווה. שניהם תלויים בפירות שתוציא הארץ מעצמה ללא כל התעסקות בה, שניהם יכולים לאסוף מן השדה כמות המספיקה לזמן קצר ותו לא. חוויה כזאת אחת לשבע שנים, אינה דורשת מהאדם להפסיק להתפתח ולצבור הון, שהרי התורה מצווה: "ושש שנים תזרע שדך ואספת את תבואתה". אולם היא דורשת מהאדם לשים את צבירת ההון בפרופורציות ולזכור את מי שהצליח לו פחות. אדם בעל הון שחווה אחת לשבע שנים את החוויה של להיות "נטול הון ונכסים" עשוי לפתח רגישות כלפי מי שלא זכו להיות בעלי הון ונכסים. זו תנועה שתאפשר לבעל הנכס (השדה) לנהוג בהוגנות ובאחריות כלפי החלשים יותר בחברה בשש השנים בהם הוא מצווה לזרוע ולנטוע, להצמיח ולשגשג.

כיוון שני חשוב משלים את הראשון. כאשר אדם חדל מלשלוט על נכסים או על אחרים הוא נפנה לשלוט דווקא על עצמו. לכך מרמס רבי יצחק נפחא בסוף דבריו "ואמרו חכמים איזהו הגיבור? הכובש את יצרו". בחיים שלנו קל לנו יותר לשלוט על כל מה שחיצוני לנו. פשוט לנו יותר להפעיל כוח ושליטה על הזולת: הורים על ילדים, מורים על תלמידים, מנהלים על עובדים, מפקדים על חיילים וכן הלאה. זה נכון גם על רכוש. האתגר הגדול של החיים הוא השליטה העצמית, היכולת שלנו להתמודד עם היצרים העמוקים שלנו. כאשר מתפנה האדם משליטה על אחרים יש ביכולתו להפנות משאבים לשליטה דווקא על עצמו, ובכך להשתחרר מהכבלים הפנימיים הכובלים כל בן אנוש. שנת השמיטה מלמדת את האדם שיעור גדול בשחרור והרפייה המאפשרים לאדם חירות מיצרים העלולים לסנוור את חייו. צבירת כוח, הון ושליטה הם אשליה שהרי הארץ לא-לוהים היא:

"אמר הקב"ה לישראל: זרעו שש והשמיטו שבע, כדי שתדעו שהארץ שלי היא" (בבלי סנהדרין ל"ט א).

הנטישה בשנה השביעית מלמדת את האדם לכבוש את יצרו כיבוש היצר מעגן באדם את התחושה, החוויה וההבנה שהוא אינו כל יכול, שיש מעליו בעל הבית שהארץ שלו היא, ועל כן עליו להתנהל בעולם בענווה ומתוך מגמה שיהיה האדם שולט על עצמו ולא על אחרים.

ומכאן לנקודה האחרונה, מה מחוללת ההרפייה עצמה? ההרפייה והשחרור מאפשר השהייה של המצב הקיים, עצירת המרוץ הבלתי פוסק של החיים. את הדבר הזה אנחנו יכולים להבין באמצעות

המנגנון המודרני (הנלמד מהתורה) של "שנת שבתון". בשנת שבתון עובד עוצר את עבודתו, ופונה פנימה, להיטען באנרגיות חדשות. הפנייה הזו פנימה היא פניה חשובה כל כך משום שהיא עשויה לחולל תמורות משמעותיות מאוד בחייו של האדם. אדם עשוי ללמוד כיצד להשתפר במקצוע שלו, כיצד הוא יכול להיות מקצועי יותר, מדויק יותר ויעיל יותר. לעומת זאת ההרפיה מאפשרת לאדם גם לתהות על הראשונות ולחשב מסלול מחדש. בשנה של הרפיה, אדם יכול לשאול את עצמו האם זו הדרך בה הוא רוצה להמשיך? האם עליו לפנות לדרך חדשה? וכמובן שאדם יכול פשוט להיטען, לנשום, להירגע, להיות עם משפחתו ולהשקיע זמן בבנייתו הרוחנית והנפשית. לשם כך נדרשת הפסקה, עצירה, הרפיה ושחרור. מתזוירות כזאת לא רק שאינה מנוונת את החברה ואת האדם הפרטי – היא זאת המאפשרת את ההתחדשות, את השינוי, את התיקון ואת הרענון.

כיצד תהפוך השמיטה לרלוונטית היום?

כפי שכבר נכתב כאן, בתקופת המקרא וחז"ל רוב רובו של העם היושב בציון עסק בחקלאות. מצוות השמיטה הייתה מהותית ורלוונטית מאוד לחיי כל משפחה ומשפחה בישראל. היום, המצב שונה באופן מהותי, כאשר פחות מ-2% מהעובדים במשק עוסקים בחקלאות. עם הפירות והירקות נפגש העם היושב בציון בסופרים ובמכולות ובשווקים. גם כשהוא נפגש עם היבול בד"כ הוא נפגש עם יבול עמוס מניפולציות הלכתיות הכרחיות על מנת לאפשר לחקלאות הישראלית להמשיך ולצמוח. כיצד אם כן אנו יכולים להפוך את השמיטה והיבול לאירוע בעל משמעות ורלוונטי לחיים שלנו? האם את עיקרון השמיטה ניתן לקחת אל מעבר לחקלאות? מצוות השמיטה מהתורה לעולם תעמוד ביחס לאדמה ולתבואה, אולם את העקרונות אנו ודאי יכולים להמשיך לחיים שלנו היום.

כפי שכתבנו בחלק הראשון, אם בעבר החירות והעצמאות הכלכלית של כל אדם נשענה על היותו בעל קרקע, הרי שהיום העצמאות הזאת נשענת על היותו של כל אחד בעל השכלה ומקצוע. כמובן, לא כל המקצועות שווים ובטח שלא מאפשרים לכל אחד להתפרנס בכבוד, וזו בעיה, אולם היום אחד הגורמים המרכזיים המאפשרים לאדם להתפרנס זו השכלתו המקצועית, זה המוצר שהוא "מוכר" לעולם.

האם נכון להנהיג שכל איש מקצוע יכוון את עצמו לצאת לשנת שמיטה אחת לשבע שנים? האם נכון לומר לכל אדם להכין עצמו במשך שש שנים לשנה השביעית על מנת לאפשר לכל אחד לקחת שנת הרפיה עצירה ושחרור שתאפשר לו להטעין את המצברים הרוחניים, הנפשיים, המשפחתיים והמקצועיים שלו?

שנת השמיטה בהחלט יכולה להיות מודל בכל הקשור ליזמות צבירת ההון והרווחים. בזמן המודרני הדבר נכון שבעתיים. בני אדם צוברים רווחים, רודפים אחרי הכסף ואחרי הנכסים שלהם בריצת אמוק לפעמים חסרת מעצורים. העיקרון של שנת השמיטה הוא לדעת להרפות מהריצה הזאת. לזכור של מי הארץ ולנסות לחוות מאין חוויה של "אין" של חוסר בעלות רגעית שתסייע לאדם לפתח רגישות של ממש לנהוג בהוגנות באחריות ובכבוד בכל מי שלא צלח את הסחרור של המשק הקפיטליסטי.

לסיום

אתגר השמיטה בד"כ נתפס כאתגר הלכתי: כיצד נעבור את השנה מבלי לעבור על האיסורים השונים שלה ונצליח לקיים חיים נורמאליים. אילו פירות וירקות נאכל? היתר מכירה? מצע מנותק? אוצר בית דין או יבול נכרי? מה מותר לעשות בגינה ומה אסור? האם מותר לשתול פרחים באדנית או לא? אולם זה לא אמור להיות אתגר השמיטה. אתגר השמיטה יכול להיות משמעותי היום אם נחזור לשורשו של רעיון השמיטה והיבול. מדובר באתגר חברתי ואישי עמוק מאוד הנוגע בקניינו של אדם, ביכולתו להתפתח ולשגשג לצבור הון לצד החובה החברתית לשמור על הוגנות, כבוד ואחריות כלפי אלו שפחות צלחה דרכם. חווית השמיטה מאפשרת לא רק לייצר חברה צודקת אלא אדם מאוזן ומתוקן יותר, כזה היודע להתפתח ולשאוף גבוה אבל מי שגם יודע להרפות, לכבוש את יצרו בענווה, להתחדש ולהיטען מחדש. האתגר הזה נכון לא רק לחברה חקלאית אלא על אחת כמה וכמה בחברה הישראלית של שנת תשפ"ב.